

BÁLINT PÉTER

A „hadészi tanár”

GULYÁS PÁL KÖLTŐI LABIRINTUSA

1.

Gulyás Pálról, a méltánytalanul elfeledett költőről, a legjobb szándékkal sem mondható el mindaz, amit Kovács András Ferenc „tétován és tapintatlanul”, s nem csekély költői ihletettséggel írt le Tóth Árpád előtt tisztelgő esszéjében.¹ Gulyást ugyanis sohasem akarták „kegyeleti piedesztálra” emelni, noha a szellemi fegyvertársak művei (Németh Lászlóé, Kerényi Károlyé, Weöres Sándoré, Hamvas Béláé), az övéhez hasonlóan heves s nem is mindig termékeny vitát és személyeskedéstől sem mentes érzületet váltottak ki az irodalomárokban, mára mégiscsak mérvadóvá váltak. De még csak „sokszorosán kisajátítottá” sem szelídült ez a mostanáig feltáratlan kincseket és komoly létértelmezéseket rejtő-tartogató költészet, ugyanis egyik szekértábor sem vallja maradéktalanul és feltétlenül a magáénak, holott számos költői világkép folytatója és megalapozója lett, Csokonai át Juhász Ferencig, Berzsenyin keresztül Nagy Lászlóig. Mi több, „kötelező tananyaggá zsugorított-nak” sem aposztrofálható életműve, mivel bátran állíthatjuk: még az irodalom szakos egyetemi hallgatók sem ismerik a nevét, vagy ha ismerik is, akkor sem versei vagy tanulmányai tüzetes elemzése nyomán, hanem Németh László elfogultságukban bravúros észszéiből vagy a Válasz folyóirat körüli bábáskodásából szüremlett át valamennyi ismeret az irodalmi emlékezetben méltatlan helyre szorult költőről.

Ha – a teljesség igénye nélkül – szemléljük a kortársak és utódok felemás tanúbizonyosságait és meghitt vallomásait, félszavakból vagy mondattöredékekből álló s nem is mindig korrekt utalásait vagy éppen beszédes hallgatásait, kézenfekvőbbnek tűnik a költői szerep és líra megítélésének fajsúlyváltozása, ingamozgása. Az a pokljárás, melyre a halk szavú és önleplező, az elátkozottak szakralitásigényével azonosuló költő már életében hozzákezdett, máig töretlenül tart, s a fél évszázadnyi purgatóriumban létezés egyre inkább a javára válik, még ha a kánonok élmezőnyében nem is jutott számára hely. Bár épp az utóbbi évtizedben felerősödött aggodás Tóth Árpád költészetéért éppen azt jelzi, hogy az egészen kiválóak életműve is kerülhet hátrébb a könyvespolcon, csöndesen porosodhat anélkül, hogy rá-rányitnának az érdeklődő kezek.

¹ Óvatosabban próbálni a szívet, a szellemet mindahhoz, ami a szüntelenül színéssé felpörgetett jelenlétben az első, futólagos, nemkülönben felületes pillantásra momentán éppenséggel megfakultnak, porosnak, kihűltnek, hullamerevnek tűnhet az akadémikus, kegyeleti piedesztálra emelt, sokszorosán kisajátított, tételes klasszicitássá, kötelező tananyaggá zsugorított, többé vagy kevésbé kopásálló költői életművekben. KAF: Valaki, aki szárny is, fény is, In: Lélektől lélekig (Tóth Árpád) Nap kiadó, Bp. 2006. 371.

A kortárs Féja Géza olykori megbocsáthatatlan elfogultságára mi sem jellemzőbb, minthogy irodalomtörténeti áttekintésének utolsó kötetében, a *Nagy vállalkozások korában* sem a népi vonalat elemző arcképekben (Erdélyi, Sinka), sem az Oláh Gáborról vagy Szabó Lőrincről festett miniaturáiban nem említi Gulyás Pál nevét; miközben például Erdélyi József „Kalevala-rétegéről” tesz említést, mint a mitológia és folklór táguló szemléletünk keretébe tartozó újdonságról. Persze aligha várható megértő módon szólás Féjától, aki más helyütt is érthetetlenül fanyalog a debreceni poéták értékelése kapcsán, mondván, nekik „menekülés” kellett: így fedezte föl Csokonai a kertet és teremtett transzcendens világot Gulyás Pál. Ameddig Szabó Lőrinc kapcsán, Féja elengedhetetlennek véli megjegyezni a protestantizmus és a keleti bölcselet, belső szemlélődés összecsengését; ám a *kert* és a *sziget* egyszerre szimbolikus és metaforikus léttartományát, annak az ókorig visszanyúló bölcseleti háttérét és erkölcsi fedezetét, mitológiai és vallásbölcseleti remiszenciáit Csokonai és Gulyás Pál esetében, mint a pejoratív értelmet nyerő menekvés útját és léterét jelöli meg. Mintha nem keresett volna szenvedélyesen vagy szemérmesen a saját maga számára valamennyi költő és író menedéket! Nem véletlenül hangsúlyozza Németh László egy kései megemlékezésében az „alföldi Szókrateszről”: „ha lírámban van, megvan még a bartóki vonal, úgy annak őseül Adyt, előmunkásai közé József Attilát, Weöres Sándort s másokat is odaszámíthatjuk, de a legközvetlenebb, legmunkásabb előd Gulyás Pál volt. Ez tény, amelyen az sem változtat, hogy az utódok nem ismerik el”. Azon tábor, amelyikhez még leginkább sorolható volna, ki tudja, miért, talán irigységből és szemforgatásból, talán a Németh László emlegette kétszínűségből, karrierizmusból, sikerhajszolásból, hamar feledésre ítélte a legkomolyabb elméleti felkészültséggel rendelkező, „emberi salakra, felületességre, hamarkodásra, siker csikarásra” (Németh) komoly kritikával válaszoló, az elkülönülésben emberi méltóságát és alkotói függetlenségét védelmező költőt.

A máskor és másokkal megértő, a szülővárosa hagyományaira és debreceniségére oly büszke Szabó Magda, a lenyűgöző személyessége és közvetlensége okán szerethető kötetében, *A csekei monológban* ekként emlékezik lánykorára: „Költőt, élt, Oláh Gáboron kívül nem ismer, Gulyás Pál számára név, sose beszélt vele, világaik távolabb, mint a csillagok.”² Az író nő emlékezéseiben sokszor előforduló „biedermeier lányszoba” hangulatának – és Vörösmarty kapcsán a „biedermeier bájosságnak” – az emlegetése pontosan rávilágít arra a lelki és alkati különbségre, hogy miért érezhette és vallhatta még meglett fővel is, hogy „világaik távolabb, mint a csillagok”. Talán csak maga Szabó Magda tudná rekonstruálni annak a kínos vagy nagyon is sorszerű félreértésnek, akaratlan vagy tudatos érzéketlenségnek az okát, mely e csillagtávolságot eredményezte kettejük személyisége és írói világa között. Ami azért is érdemel figyelmet, mert az a Szabó Magda, aki Debrecenről szóló visszaemlékezéseiben szinte mindig vissza-visszatér a szomorú sorsú Csokonaihoz: méltatlan kicsapartatásához, nélkülözéséhez, kirekesztettségéhez, a Kollégium kettős arculatához, a belső politikai-vallási csatározásokhoz, és aki persze nem feleli felidézni saját tisztelgéseit a Csokonai síremlék előtt, s felháborodott sajnálattal kérdezi Kazinczy ítélete kapcsán: „Hogy tévedtetett ekkorát, hogy foghatott félre ennyire, mint Csokonai értékelésében? Hogy hihette, hogy Árkádiába csak egyetlen út vezet a csillagokig, hogy lehetett

² Szabó Magda: *A csekei monológ*, Európa, Bp. 1999. 21.

süket irodalmunk olyan remekműveire, mint amelyek a kezébe jutottak?”³ – maga nem kisebb írói tévedésnek, ízléskényszernek lett az áldozata, amikor nem ismerte föl (voltage képpen mindegy is, milyen oknál fogva) Gulyás Pálban a Csokonai-utódot, az ó-kikötő hírnevét öregbítő. Tagadhatatlan, hogy a Gulyás Pál-féle egyetemes mitológia és transzcendentális otthontalanság aspektusából látás, a bartóki-népballadai archetípus-keresés és a Szabó Magda-féle biedermeier bájosság, a debreceniséget éppen csak megkarcoló, a város múltját és szellemiségét egy szűk rétegen: a deklasszálódott arisztokrácián, az európai „ájer” híján fuldokló értelmiségen, mintsem a valódi cíviseken keresztül bemutató íróvilága között áthidalhatatlan szakadék tátong. Németh László, Gulyás Pál halálának huszonötödik évfordulóján rendezett debreceni ünnepségen, nem egészen gyanútlanul és vélhetően nem is oktanul emlegeti és kéri számon a hűséget az önnön szobrukat faragó íróktól s irodalmároktól, akik beletörődtek az előd feledésre ítéltségébe: „itt nem az számít, kit mennyien olvasnak, hanem hogy milyen erők igyekeznek az emlékezetből kimosni s mekkora a makacsság, a hűség, amely ennek ellene szegül”; s evvel az örök álomba kényszerítő gesztussal szemben hangsúlyozza: „ha van hűség, amelynek nem szabadna bátorításra szorulnia, ez lehetne az: debrecenieké a huszonöt éve eltávozott iránt. Debrecennek van nagyobb költője, mint ő, Csokonai; de akire a Debrecen költője mint jellemzés a legjobban ráillik: Ő”.

Akadtt olyan tekintélyes kortárs is, aki persze nem ült fel a gyanús támadásoknak, s kiigazodik abban a szövevényes, egymást nem kímélő csatározásban, amelyik megmetyezte irodalmi közéletünket. Fülep Lajos annak ellenére is, hogy bántóan lekezelő, a valós vagy vélt sérelmek okán kifejezetten becsmérő hangvételű jelzés érkezik hozzá Gulyás Pálról („Gulyás Madách-tanulmánya ködös-gőzös irodalmi nagyképűségek és frázisok halmaza. Tipikus dilettantizmus”, „De azután jött Németh és szerelme – Gulyás Pali, engem szépen félretettek Fájával együtt s egész sor tervünket üres esztétizálásba sülyesztették”⁴), vérbeli esztétához méltón megfontolt és emberi tiszteletről tanúságot tevő intelmeket küldött a költőnek. „A magad szempontjából kétségtelenül igazad van, azt s úgy írtad meg, ami s ahogy Neked fontos volt – kívülálló hogy’ kontárkodjon bele? Legfeljebb arról lehet szó, hogy az a magunkba-zárkózás, melyet említesz, nem olyan hermetikus, mint mondd, s az emberben lappanghatnak olyan lehetőségek, mikre csak akkor jön rá, mikor – megpróbál valamit. Röviden összefoglalva: nemcsak az az érzésem, hogy a vers lehetne másképp (s nálam ez mindennek a próbája: a másképp-nem-lehetőség), hanem az is, hogy Tőled is lehet másképp. Részei azt mutatják, hogy a végső desztillálás, ahol már nincs egy fölös szó vagy hang, tulajdonod; s igényét az ember ilyenkor ehhez szabja. A költő lélek-matériája mindenütt érzékelhető és ez a fő. Van minek megkeményednie.”⁵

A másik nagy tisztelője és szellemi katalizátora, a mitikus ősz-elemek és lelki realitások, rituális jelképek és ősz-szavak kutatásában iránymutatója, Kerényi Károly biztatja ekként egyik levelében Gulyást: „Azt hiszem, Neked van mai írónk-költőink között a legmélyebb-ről fakadó és erővel legtelibb lelki energiaforrásod. Ezért lehetsz ma Te a leghívőbb a szel-

³ Szabó Magda: *Kívül a körön*, Szépirodalmi–Magvető, Bp. 1982. 622–23

⁴ Kodolányi János Fülep Lajosnak, Rákoshely, 1934. V. 27. In: Fülep Lajos levelezése III. (Szerkesztette F. Csanak Dóra), Bp. 1995. 397.

⁵ Fülep Lajos Gulyás Pálnak, Z(engő)Várkony, 1934. III. 2. In: Fülep levelezése III. 323–24.

lemhez. De ezért kell tiszta-tűz lírává lenned, a salakot (a prózát) teljesen kidobnod”.⁶ Egy másik levélben, nyilván a maguk számára kijelölt szellemi úton haladás és sorsválasztás okán nem csekély elfogultsággal odáig merészkedik, hogy az induló költőnek feledhetetlen lelki sebet okozó Babits fölé emeli barátját: „Bartók műve, a Cantata profana, amelynek ez a szövege, kétségtelenül a legnagyobb magyar szellemi alkotás Ady óta. Sem zenében, sem irodalomban, sem más művészetben nem mérkőzik vele semmi: Babits *egész* életműve sem. Egyedül a Te költészeted van azon az úton, amely hasonló magasságok felé vezet.”⁷ Kerényi, aki a szellemi létezés, tiszta-tűz líra keresésének 18. századi költőknél és filozófusoknál kulcsfontosságú eszményét ápolja, miközben nem is egy német mitológus tévedéseit gyomlálja botanikus hevülettel, pontosan tudja és érti, mit jelent Gulyásnak a schilleri költő-ideál. „Költőnek, alkotónak nevezek mindenkit, aki érzelmi állapotát valamely tárgyba bele tudja vinni úgy, hogy ez a tárgy arra kényszerítsen engem, hogy átvegyem ezt az érzelmi állapotot, tehát elevenen hasson rám. De azért még nem minden költő kitűnő (*minőségi fokára nézve*). Tökéletességének foka belső gazdagságától, belső tartalmától függ, amelyet kifelé meg tud nyilvánítani, továbbá a szükségyszerűségtől, mely munkájában érvényre jut. Minél szubjektívebb az érzés, annál alkalmibb; az objektív erő az eszmeiségben van. Minden költői műtől megköveteljük a kifejezés tökéletességét, mert ha nincs egyénisége, akkor semmi az egész; a tökéletes költő viszont az egész emberiség szószólója.” – írja Schiller Goethenek egy Jenában, 1801. március 27-én keltezett levelében. Az Eszme és Idea oltárán kevesen áldoztak olyan romantikus lelkiülettel, filiszterek világából szabadulás-vággyal, mint Gulyás; ellenben nem is zárták be magukat oly reménytelenül és végzetesen egy bensőség világába, mint ő.

*Nem látod? Fent száll a felleg,
a napok fent énekelnek,
a hajnal is fent hasad.
Fent szállnak a madarak.*

*Csak te bandukolsz a porban
sötét álmokra hajoltan?
Az ég érted is ragyog,
csak nem látod csillagod.
(Fent szállnak a madarak)*

Tornai József, a költő Hadészba távozásának negyedszázados alkalmából emlékezik meg a „különös költőről”, s nem kevésbé különös verséről: az *Isten követjéről*, „az örökös zaklatottságban élő, mellőzöttsége tudatában sértődöttségre hajlamos, sorvadó fizikumú költő idegei és intelligenciája félelmetes jelzésekkel válaszolnak az újságban olvasott hírre: Gömbös Rómában aláírta az olasz–magyar barátsági szerződést. Gulyás Pál tudja, mi van Németországban és Olaszországban. Egy napi politikai esemény a legszemélyesebb ügyévé válik. Kiforgatja még kevés egyensúlyából is, mintha rátartozna, hogy Magyarországot el-

⁶ Adj ideákat az időnek! Kerényi–Gulyás levelezése, Kráter, Bp. 1989. 66.

⁷ Uo. 73.

adták, mintha valakinek számot kellene adnia állásfoglalásáról.”⁸ Ítéseit szoltak már Gulyás számos költői erényéről (melyeket persze igyekeztek elvitatni, kisebbiteni vagy éppen a kárára írni), de Tornai ráirányította a figyelmet Gulyás egy eladdig kevésbé méltányolt, kevésbé reflektorfénybe emelt tulajdonságára: politikai-történelmi érzékenységre, mely felerősíti a költőben a „drámai, sorsszerű kollektivitás” hangját. A Tornai-féle tisztelgés és briliáns verselemzés szembemegy azzal a sokáig hangoztatott váddal, hogy Gulyás élete vége felé kizárólag valamiféle maga teremtette és zavaros mitológiának a szemszögéből képes látni és láttatni a világot, holott elkomorulásának és lazább szövésű verselésének egyfajta apokaliptikus-látomásról, saját betegségéből vizionált egyetemes „kivérzésről” beszélés az oka.

Kiss Tamás, aki a Németh László-i „hűség” felhívást az utódok közül a lehető legkomolyabban vette, és „bevándorolt” létére számos lírai hangvételi esszében, költői mesterségről és kiváló tanítói erényekről bizonyosságot tevő tanulmányban igyekezett a „debrecenieknél” s köztük Gulyás Pálnak méltó helyet találni a költészet birodalmában, mert személyesen tapasztalta meg, mit jelent az Ady *vagy* Babits kizáró, kirekesztő, végső soron a magyar irodalmat tragikusan csonkító, széttziláló irodalom- s kultúrpolitika. „Gulyás költészetének alapélménye a világ abszurditása, széttöredezettsége. Hiába néz rá igézően Méliusz Péter összevont szemöldöke, nincs többé megtartó szigor a szétesett világban. Krisztus felhő lett, vérét beitta a homok, a Nagytemplom kettétört, kettéhasadt a Biblia, ködbeveszett a Prédikátor.” Kiss Tamás a rá mindig jellemző nyitottsággal és a szemlélt tárgyához való odahajlással érzékeli és érzékelteti, hogy Gulyás számára a nemzeti és a városi közösség széthullása, a végső széthullás rémlátomásától éledt félelme, a sorsazonosságot tápláló hagyományok széthullása és a szellemi élet idegen hatásoktól ziláltsága megbontja a 18. századi lelkületű költő harmóniavágyát és – gyógyíthatatlan betegsége okán is – az elmúlás méltósága, az öröklét csöndje és a csend teremtmő ereje izgatja.

*Itt állok az Alföld csendjében,
nem ismerem embert, barátot,
s látom a nemzeteknek sorsát,
közelednek a látomások.*

(Itáliához)

Vajda Endre az egyetlen, aki a nyolcvanas években nem habozik a „mester”, Babits műveltségével és igényességével mérni és összemérni, szembeállítani és újraolvasni a Gulyásét, s máig érvényes kijelentéseket tenni a költői pálya feltárulkozó erényeiről, a sajátos gondolatforráslátásokat és mitológiai világképet görgető lírájáról: „poeta doctus volt, mesterségének tudója, így ösztöneinek fegyvermezője, amihez hozzásegítette műveltsége: nem túlságosan széles, de mindig a lényegre felszívott ismeretköre, melyben mindaz helyet foglalt, amire munkájához szüksége volt. Tanúsítják tanulmányai, és azok a műfordítások is, amelyekben a mesternek számító elődök vagy kortársak mezeire rándult ki.”⁹

⁸ Tornai József: Egy dokumentum értékű Gulyás-versről, *Alföld*, 1971/3. 55.

⁹ Vajda Endre: Gulyás Pál – halála negyvenedik fordulóján, In: *Válogatott írások*, Tevan, Békéscsaba, 1994. 115.

S végül, érdemes ide idéznünk Gulyásról a máik „különc”: Szentkuthy személyes emlékeit, melyeket egy, Széchenyi Ágnesnek adott interjújában elevenített föl a nagyobb rá-látás perspektívájából: „Én akkor Gulyás Pált nem ismertem, de mindent szeretek meg-ismerni, úgyhogy azonnal beszereztem összes költeményeit. El is olvastam őket, és rend-kívül jó költőre találtam. Noha Gulyás Pál nem volt sztár a magyar irodalom színpadán, vallottam, hogy rendkívüli, különleges költő.”¹⁰

Az igazság kedvéért kockáztassuk meg azon kijelentést, hogy elfeledettségében és mel-lőztetésében avíttnak és tizenennyolcadik századnak mondott költői alkata mellett, nagyban közrejátszott két megfontolásra méltó tény is; a poeta doctusnak titulált kortárs költők kö-rében is feltűnő tudatos felkészültsége, aprólékosságba menő pontosságigénye, az antik mitológián át a kelet-európai folklórig, a Csokonaitól stafétabotként átvett természet-szemlélettől a jungi kollektív tudattartalmak vizsgálatáig, amilyenekkel a kortársak közül csak Weöres Sándor rendelkezett. S talán még ennél is súlyosabban nyom a latban a tény, hogy a harmincas–negyvenes években, Tóth Árpád halálával és Szabó Lőrinc Pestre tá-voztával, Debrecen város (a maga sok száz éves irodalmi és morális hagyományával) és annak irodalmi közléte vált egyre inkább érdektelenné, másodlagossá, bizonyos értelem-ben „provinciálissá” és nemzeti kötődése okán problematikussá, ami kétségtől rá-nyomta bélyegét Gulyás megítélésére is. Gulyás persze volt annyira bölcs és sokat tapasztalt irodalmár, hogy ne szálljon be egy olyan reménytelen és ideológiai színezettől sem mentes irodalmi küzdelembe, mint amilyenbe óvatlansága és tagadhatatlan hiúsága okán Oláh Gábor részt vett az Ady-ügyben, hiszen Németh László küzdelmei megtanították arra, hogy a szekértáborok és tiszteletet parancsoló intézmények védelme híján sziszifuszi küzdelmet vívhat ugyan, de csatát nem nyerhet. Egyébként sem a hadakozók, a szóasszók-ban vívni szeretők és jeleskedők táborához tartozott; a maga könyvmoly és szemlélődő természete idegenkedett a csatározásoktól, egyenes beszéde és következetes helytállása a vélt esztétikai és filozófiai igazsága mellett, nem kevés gondot okozott neki, mivel gesz-tusait olykor átpolitizálták.

*Egymás agyát lesi mindenki,
vívják a végtelen csatát,
fut kiki a más küszöbére
s lenyomja az öntudatát.
(Új vanitatum vanitas)*

2.

Tóth Árpád kapcsán emlegette az egykori barát, Nagy Zoltán a „gyógyíthatatlan szomo-rúságot”, mely egészében áthatja és konstituálja a költői világképét; Gulyás Pál lírájának a mélyén is tagadhatatlanul ott csörgedezik ez a gyógyíthatatlan szomorúság, csak éppen máshol és másban gyökerezik az ő líráját teremtő szomorúságérzés. A harmincas években tapasztalt világválsággal szembesülve az idő- és létélményekre reflektáló költő, ellentétben a Nyugat egyik legkiemelkedőbb költőjével, ezt a gyógyíthatatlan szomorúságot nem az

¹⁰ Kérdések a Válaszról, Széchenyi Ágnes interjúja, Kortárs, 1984. november

esztétikai szépségben, nyelvi bravúrban akarja feloldani, szétoldani, kilúgozni, mivel „a szép szó mindent megölt” (*Politur*), az írás ugyanis a szétírás, a széthullás állapotába juttatta a gondolkodást. Nem is az én felnagyításában, az ének játékos sokszorosításában, az Én magába zártságában óhajtja enyhíteni, ugyanis belső parancsát követve állítja: a saját sebeink nyalogatása helyett a „lét tükrébe” kell nézni, tudván, hogy „az ember léte pillanatnyi”, ezért abban a múltat és jelent egyesítő időtartamban (amelyik egyfelől a mitológia továbbélésének alapfeltétele, másfelől a tudatok folytonos áramlását közvetítő sartre-i transzcendencia megnyilvánulása) és ebben a kozmikus egységben kívánja szétoldani, melyet mitikus Éj, a Hadész örök birodalma jelképez.

*Csak ők lássák véred futását,
őrizték titkát az egek.
Boldogok, akik az Ént bezárták,
ezt a folyton vérző sebet.
(„Én”)*

Gulyás Pál, aki meditatív természete és tudatosan vállalt elkülönülése okán erős kész-
tetést érzett a klasszikus görög bölcselkedésre, a rousseau-i természetszemléletre, s a Szi-
get-Debrecenben élve belátta annak az igazságát, amit Kerényi Károly tényként közölt vele
egyik hozzá írott levelében: „Szellemi életünk szennye kezd apokaliptikus méreteket öl-
teni, a Sziget szigetebb kell, hogy legyen, mint valaha.”¹¹ –, éppen Kerényi ösztönzésére az
én tudatát egyfajta kozmikus tudattá, a múlt kútjából felidézett múlt tudatok: a mítosz,
a népköltészet, az egyetemes kultúra és az ezekre reflektáló jelen tudatok összességévé
igyekezett átlényegíteni. Ehhez kereste az ős-szót, az ős-képet, mely visszaállíthatja a világ
egységét és rendjét, egyfajta „aranykor-mítoszat”; ezért is mondhatta Hamvas róla joggal,
hogy 18. századi lélek, akinek a költészet: teremtés, Istenhez igazodás és pokoljárás,
csendbe zárkózás és éber megnyílás.

*Nem ezt akartam, óh nem ezt a szót!
A szónak az apját, ükapját!
Hátra akartam futni, messze hátra...
De a szavaknak őse el van ásva.
(Az utolsó Ige)*

Gulyás Pál számára Debrecen nem elsősorban a szomorúság, a maradandóság, a cívis-
ség, a fájdalom, a bezártság létvalósága; sokkal inkább egy olyan ó-kút, amelyben meg-
merítkezik, megmosakszik, feltöltekezik, az én magára eszmél; amelyikből Csokonaitól
a kálvinista Isten-szemléletig, a magyarságtudattól a függetlenség eszményéig, a nyelvapo-
lástól a komoly művelődéskényszerig mindent magába fogad és átszűr magamagán, hogy
egyfajta kollektívumban oldódjon fel. A magát okkal-joggal elátkozottnak, végletesen ma-
gányosnak érző költő hétköznapi és emberközeli városélménye olykor deákos malíciával
szólal meg az ajkán: „Itt élek én Debrecenben, / ebben a porrengetegben” (*Rimkovács*);
máskor olyan Istentől elhagyatottan elárvult, rideg helynek tünteti föl, melyet mindenki
fejvesztve hagy el, miként a „táltos hátán” Oláh Gábor „itthagya ezt a falut” (*Oláh Gábor*

¹¹ Kerényi levele, Bp. 1940. XI. 8. 65.

elment); megint máskor az éj, a köd vagy a hó átláthatatlan leplébe burkolt város világa festői létlátomásként, turneri vagy blake-i vízióként és mesekönyvet színesítő illusztrációként jelenik meg a lelki szemei előtt.

*Az égre hiába nézek,
Nincsen ott fent egy csepp fény,
Nem érzem a házak súlyát,
Most minden ház egy festmény.*

(Debreceni éj)

A kicsinyes, kisszerű, porfelhővel borított „sárváros” már-már élhetetlenségével, boszszantó változatlanságával, mérhetetlen és gyilkos csendjével (A Semmiben a csend is megsemmisül! / s nem hallani a percek lépteit” – *Itt születtem*) együtt is a sorsbetöltés Gulyás számára kijelölt helye; lehet ellene lázadni és ágálni, gúnyrímekeket írni és hadakozni, ám a telos-lehetőséget betölteni, a tehetséget realizálni csak azáltal lehetséges, ha a „bilincseket” és „darócruhát” itt élőkre dobó „porkoláb”-sors ellenében a több száz éves Kollégium és híres Bibliotéka szellemében, az aléló Méliusz lelkében megeddzzük magunkat. A könyv, könyvtár, hit és tiszteletet parancsoló múlt (melyben elmerülni önmagában is a bezárkózás, elszigetelődés, befelé fordulás és szembesülés egy fajtája), enyhíti a profán létbe bezártság-érzetét, oldja az oly sokszor és sokértelmű „fagyot”, s a mégoly magányos ember a visszakeresett hagyománnyal felvértezve kiálthatja dacosan a másokat és máshol szerencsésebb, szabadabb létlehetőséggel megajándékozó világnak: „itt születtem s Dante enyém!” (*Itt születtem*). Érdeemes kitérni a Dante utalásra a misztikus beavatások iránt rendkívüli vonzalmat mutató Gulyás esetében. Mircea Eliade emeli ki, hogy a beavatási szertartások keresztény-európai formája bizonyos titkos társaságokban mutatható ki, s ezek az irodalmat használják spirituális közvetítőeszközként: „Ennek a – már modern kort előrevetítő – irányzatnak, amely a művészetben, de főleg az irodalomban a teológia, a metafizika, sőt a megváltástan átadásának példamutató eszközét látta, Dante a leghíresebb képviselője.”¹² Abból a szempontból is kiemelt szerepet kap Dante, hogy a halálos betegségével birkózó Csokonai és Gulyás is az „ember útjának felén” kénytelen szembesülni a Hadészba fordulással. Cseppet sem mellékes, hogy a „debreceniségről” saját megélt tapasztalatait és irodalmi élményeit faggatva, Kiss Tamás ekként vall az *Oláh Gáborhoz* írott verséről: „Érezni lehet benne valamilyen sorsazonosságot, ami változatlan és változhatatlan. Hogy a debreceni költő mindig és ugyanúgy kénytelen élni: sziget szögébe húzódni, álmát szívárványpánttal fedni. Magyar délibáb helyett valami európaibbnak tetsző hádeszi ködöt fújni a pusztá fölé”.

Gulyás Pál Csokonaiiban nemcsak a halhatatlan költőelődöt, de a személyes sorsának paradigmaértékű előzményét és folytatandó lehetőségét is látta; a 18. századi költő tiszteletet parancsoló műveltségisménye és tájékozódásvágya, irodalomszervező ereje és a kollektív értékekért hozott áldozata egyként mozgósította Gulyásban azokat a belső energiákat és képességeket, életterveket és eszméket, melyek sajátos lírai világképének megteremtéséhez kellettek. Csokonai utóéletében és a város sok szempontból adósságghalmozó, vagy pontosabban adóssággörgető mentalitásában saját jövőjét, megítélését és

¹² Mircea Eliade: *Misztikus születések*, Európa, Bp. 1999. 249.

„másodosztályú temetését” sejdítette meg. (Marguerite Yourcenar a Panteon halhatatlan-jairól mondott megjegyzését – miszerint „első osztályú temetés” jutott nekik: a tankönyvbe zárva léteznek, csak épp a kutya sem olvassa műveiket –, némiképp átértelmezve, Gulyásnak még az irodalomtörténeti könyvekbe zárttság sem jutott osztályrészül). Ezt a sejtelmet látszik igazolni, hogy többször vissza-visszatér a kővel, ércgúlával elfödött Csokonai emlékhelyhez, hogy tisztelettel adózzon az „érc-lantú” szent dálnok előtt; máskor meg azért, hogy elpanaszolja a hivatalosságok által is ünnepeelt társnak: e Nap-talan létben sem az ősi-atyai törvények, sem az évszázados életbölcsesek és a közösség életét segítő túlélési stratégiák nem vétetnek figyelembe, s egyáltalán nem csoda, ha „az ősbűn: a Szivárvány” rászabadul az emberek közösségére, hiszen „itt minden agyvelő imádja / a maga holt isteneit”.

*Ő nem ércgúlakért dübörgött,
egy-két fának kereste lombját,
egy elhagyott zugot könyörgött,
Nagy Debrecennek egy atomját.
(Csokonai gúlája előtt)*

3.

Barta János pompás tanulmányában: a *Tóth Árpád műhelyében* tett megállapítása, hogy „az időélmény és az életélmény szükségképpen összefonódik, s különös esztétikai minőségeket tud létrehozni. A tájnak, évszaknak, napszaknak fogékony elme számára mindig van szimbolikus töltése, átfogó expresszív-integráló ereje. Végesség és végtelenség, változás és megmaradás, keletkezés és elmúlás hullámain nem nehéz megérezni-felfogni”¹³ –, Gulyás Pál egész költészetére hatványozottan érvényes. Gulyás Pálnak sohasem volt pusztán alkalom vagy ürügy a városi otthon, a Debrecen környéki táj, a természet flórájának és faunájának, az időkerék forgandóságát jelző nap- és évszakoknak a megelevenítése. Az ő háza: „hádeszi ház”; az ő fái: „a föld alól jönnek”, mint az édesanyák és az életre fogant gyermek; az ő falevelei: lepergő emberi sorsszimbólumok; nála a varjak eltakarják az eget; a hó betlehemi csillagként világít, s jajgatása „megfagyott gyászinduló”. A leírással, a körül- és felülrírással megnevezett s a neve alapján az emlékezet mélykútjából felidézhető, az Idő áramlásából visszakereshető, a létélményekkel és tudattartalmakkal beazonosítható jelen-ség ekként válik Barta János szellemében „végső fokon sorsérzések és sorsélmények egyetemes megszólalásává”. S tegyük hozzá rögtön ehhez az összegzéséhez, hogy Gulyásnál mindig az egyéni és kollektív születés- és halálélménynek, az aranykor mítoszáról szőtt antik és huszadik századi létértelmezésnek egyfajta mitikus-rituális összecsengése tapasztalható.

Gulyás a megszállott természetfotósok kíváncsiságával hajol a szemlélt dolgok, jelenségek részletei felé („Közel lopóztam kocsijához / s hallgattam nesztelen lehelletét” – *Tavaszi ibolya*), hogy a falevélen az erezetet és apró színes foltokat is megpillanthassa, mert ezeket a mikroszkopikus, primer jelenségeket folyamatosan lejegyezve tudatosíthatja az

¹³ Barta János: Tóth Árpád műhelyében, In: Lélektől lélekig, In Memoriam, Nap kiadó, Bp. 2006. 335.

egyes változatokat, a rögzített változatnak a sokféleképpen másként is lehetséges voltát, a pillanatnyi és esetleges történésben az örökkévaló ígézetét, mely együttesen utal a baudelaire-i templom-teljesség panteista létlátomására: ez az élmény köszön vissza egy rácsodálkozást követő felkiáltásában: „A Természet ajtókkal van tele” (*Vak börtönben*). Fák, ágak, levelek, lomb, árny, árnyék, rém, kísértetek, villámfény, éjbe hasító fény, „porban úszó fák”, „mennyországba szaladó jegenyefa”: ezek mind-mind a kinyilatkoztatás nyelvén: a teremtés révén hoznak üzenetet egy olyan világból, amelyet szokás szerint a halál birodalmával azonosítunk. Ám Gulyásnál a természet ősi törvénye, az örökös körforgás okán, a világra születés és a sorslehetőségek betöltésének, bevégzésének a színhelye: a nemlét birodalma; ezt a helyet a természeti létezők antropomorfizált alakjai, más-más kapcsolatrendszerben feltűnő változataik és eseménytörténeteik, szelídségük és színességük, oly emberközeli és lakhatóvá teszik, hogy a szomorúságot tápláló transzcendens otthontalanság, a hétköznapi létre boruló gyász, a testté újra nem váló ige könyvbe zártsága, az üdvnélküliség ellenére sem tűnik irtózatossá és félelmetesnek, mert telve van irgalommal, termékenyítő vérfolyammal, a föld szellemének energiájával és évszázados szellem-társakkal. Kiss Tamás meggyőző érveléssel írja erről a baudelaire-i látomásosságról: „azt, hogy 'egy-két levélbe van becsavarva a Természet', ebből teremt a költő, a kicsiből a mindent. Semmiségből születik meg a világ. Megjelenik a *Tékozlóban* a dolgok kettős szemlélete: a fogható, érzékelhető tárgyas látásmód mellett (vagy még inkább fölött) az 'átlátszó forma', a nem tömör 'szubsztancia'; a természetes látásmód mögött a képzelet alkotta látomásos világ. A dolgok Gulyás szerinti mélyebb szemlélete: a lényeg, a jelleg. Nem a formát ragadni meg, hanem a mindig változóban az örököt...”.

Ez a madárcsontú, vézna és halálos kórral birkózó ember törekény alkatát tekintve, személyes élethélményeit és baudelaire-i látomásait hadra fogva sem térhetett ki a Hadesztől elpecsételt sorsa elől. Noha Csokonaival ellentétben megadatott számára az idillt és játékos szeretetet egyszerre biztosító család („Felesége is van neki / és mondhatom, hogy szereti!” – *A kicsi ház*); az igencsak szerény megélhetést, ám tagadhatatlan biztonságot nyújtó tanárság („Én vagyok az imposztor / inasok professzora” – *Üzenetek a sziget-Debrecenből*); az irodalom egy másfajta szervezettsége és nyilvánossága, az irodalomban létezés másfajta tudata, mint amilyen a 18. századi előtt szembenézhetett, Gulyás az „Eszmék halottjaként”, a betlehemi Krisztus szétszakadt óriás palástját sirató költőként, a mulandóban „örököt” kereső mitológusként a Halál aspektusából, a nemléttől fermentált lélektani realitások felől tekintett a létre. Nem pusztán a szellemi síkon tudatosított világválság, a betegsége miatt korán tudatosult sors, a Debrecenbe zártság komorságát oldó és a személyesség felelősségét lehetővé tevő elkülönülés ösztöklélték e mitikus szemléletre, az őseredeti kiindulópontot kereste, ahonnét minden létező fakad; amelyből a létre és formára lelt dolgok a lelkiüket és energiájukat nyerik; amihez viszonyítva saját léte mulandóságát, önállóságát, eloldhatja tudatát és képzeletét a végestől és az örökkévalót ostromolhatja. De a metafizikai síkon történő átalakulást, mássá lényegülést, az idő felfüggesztését és eltörlését erősítették föl benne a mítosz és napköltészet elmélyült tanulmányozása. Eliade magyarázata némiképp segítségünkre siet a Hadészből-látás megértésére: „A beavatási halál tehát szerves része annak a misztikus folyamatnak, amelynek révén az ember mássá válik, az istenek vagy a mitikus ősök által feltárt minta szerint formálódik meg. Ez azt jelenti, hogy az ember annyiban válik *igazi emberré*, amennyiben megszűnik 'termé-

szeti' ember lenni, és egy természetfölötti lényre hasonlít".¹⁴ Gulyásnál a mássá válás egyfelől ontológiai probléma: már a létezés eredetében, a fogantatás mitikus mozzanatában megragadható a kibomlás, a genetikus öröklődés, a „sors-elpecsételés” sokfélesége, amikor a még minden lehetséges csíra-állapotában leledzik az ember, mint egy régről ismert „mély titkú dallam”, amelyre viszont bármiféle megvalósult és megtapasztalt létmódról szóló szöveg: sajátos élettörténet vagy sorsdráma, vers vagy ballada írható:

*Gyökérrel az
alvó talajban:
az ember egy
mély titkú dallam.*

(Tékozló)

A mássá válás ugyanakkor alkotáslélektani szempontból is értelmezhető; az írás révén a költő mindig kapcsolatba kerül a halállal, mint a morális alapállást élethosszig meghatározó tényezővel, és mint a magát szüntelenül átalakító, saját belső lényegéhez vezető végel. Blanchot írja a *Rilke és a halál követelése* esszéjében, hogy: „az átváltozás, a belső felé haladó mozgás, a mű, amelyben mindent átalakítva átváltozunk, szoros kapcsolatban van a végiünkkel. És ez az átváltozás, a láthatónak a láthatatlanban való beteljesülése – ami a mi feladatunk – magának a meghalásnak a feladata...”¹⁵. Az írás közben megtapasztalt halál állapotában, a Gulyás által „véres barlangúnak”, ám gyűlölködő világgal szemben irgalmat ismerőnek aposztrofált Tartaroszból időzés alatt, az élet és életmű kudarcaival, hiányosságaival, befejezetlenségével szembesülve, az ember az örök visszatérés lehetőségét keresi, újra meghatározza viszonyát a halálhoz, hogy önazonosságát megteremtse.

*Hiába fojt meg a halál,
a szív a föld alatt is vérez ...*

(A Biblia siratása)

A mássá válás egy másik aspektusában: valamiféle külső vagy belső energiafelhasználás, esetleg energiavesztés révén, az egyik fizikai állapotból egy másikba történő átváltás, ugyanakkor a dolognak másként megjelenése és feltárulkozása:

*Elűszott a teste, mint a hó,
nincs már belőle látható*

(Utolsó látogatás)

Az átváltozás, az átmenet, mely egyszerre mindig kettős következménnyel jár: a meghalás fájdalmas veszteségével és az új alakban megformálódás titokzatos nyereségével, éppoly pontosan leírható, mint egy fizikai vagy kémiai képlet, emiatt sem kelt félelmet a nagy természeti körforgásban és létezésben gondolkodók körében. Emellett persze a köztes-lét állapotára, a szüntelen határmezsgyén állásra is utal, hiszen az álom – mely az élet és halál léttartománya közötti átmenet, közlekedőhíd, s természete szerint a tudat-

¹⁴ Mircea Eliade im. 256.

¹⁵ Maurice Blanchot: A halál tere és a mű, In: Az irodalmi tér, (fordította, Horváth Györgyi) Kijárat kiadó, Bp. 2005. 112.

mélyi tárnába való alámerülést és a varázslatos, félelmetes emlékek közötti bolyongást, az életesemények és szimbólumok ismétlődése révén a kiindulópont visszakeresést, a lelki gondra rátalálást, a sorsbetöltés lehetőségét kínálja –, folytonos időutazás és a létezés teréből kilépés, szerep-meghatározás és én-pozicionálás, valóság-rekonstruálás és vágykiélés.

*Az álom a túlvilág.
Benne van a lomb, az ég, a hó.
Csodálatos az álom,
Nem igaz benne semmi és benne minden való.
(Utolsó látogatás)*

Az átváltozás, az átmenet legfőbb metaforája a *hó* Gulyás Pál költészetében, az általa teremtetett látomásos-mitikus szemantikai térben igen gazdag jelentésárnyalatot ölt magára és különös gondolati, képi és zenei hangsúlyt is kap. A hó sajátos lét- és jelentésváltozatainak tudatos kiaknázása bőséges lehetőséget kínál az európai kultúra és vallásbölcselet, a különféle mitológiák és tudatformák versbe emelésére. Az egyik legszebb Debrecen-vallomásában a hó egyszerre idézi föl emlékezetünkben Vörösmarty *Előszavát* és a korra jellemző szellemi fagyponthoz, a leverst szabadságharc utáni történeteknek és kollektív kiszolgáltatottságnak, a nemzeti létbizonytalanságnak és isteni kegyelemvárásnak a fájdalmát, mely Gulyás élményvilágában rárimel a kilencszázharmincas évek végén kezdődő világégés megsejtett borzalmaira.

*most mindenütt csend és homály van,
csak a hó világít a fán,
a háztetőn hó világít,
betakarja a sírokat
(Búcsú Debrecentől)*

A másik, talán a keresztényi világban legszokványosabb, mégis méltóságteljes, mennyi remniszcenciát sugalmazó előfordulása, a didergő téli éjszakán a fákat, „a nádat és az alvó füveket”, a házat befedő, védelmező és melengető hó szimbóluma, amelyik lilium-fehérségével és tisztaságával az evangéliumi szeretetet és karácsonyi örömhír érkezését hirdeti azok számára is, akik e csodavárásban esetleg rég nem hisznek, ellenben az ürességgel, a megváltástalanság komor reménytelenségével szembenézve az elmúlást várják.

*A fákon pihen a hó,
fehér mint a lilium.
Bennünket szeret a hó,
ő az evangéliom,
ő mindenkit eltakar,
aki élni nem akar.
(Esti hó)*

A hosszúra nyúló téli éjszakák sötétsége: a befelé élés és csodavárás, a szendergés és egymásra megnyílás, az igeolvasás és képeskönyvben lapozás, a tűz melegénél fölengedés és emlékidézés sokféle meghitt, családtagokat valódi közösségé összekovácsoló tevékenységre nyújt kiváló alkalmat, ezért is mondhatja a költő: „a hó és az éj ezek / szépen össze-

illenek”. Számos versében az éjbe burkolózó vagy hófödte fák ágain varjak ülnek, kucrognak, dideregnek, s valamiképpen részt vesznek a mitikus teremtésben (*Garabonciás éj*), a világraszülés és létből távozás megénekelésében. A fehér és fekete, a születés lilomtisztasága és a halál-realitás alvilági vonzata egyszerre sejlik föl Gulyás motívumvariációjában, pontosan úgy, ahogy Kerényi feltárta *Az örök Antigónéban*: „A sötét madarak, holló és varjú a farkassal együtt szent állatai, lényének kifejezői – mint másfelől a hattyú. (...) Itt van Apollón titka, és itt Szokratészé is. Apollón hattyúlényege épp olyan ősi, mint a halál-realitás megnyilatkozása a ráeső sötét árnyékban: a holló és farkas alakjában. És éppen Szokratész az első, aki számot ad Apollón és a hattyú kapcsolatának lelki valóság hátteréről.”¹⁶ S hogy Apollónnak és a költőnek szoros és mély kapcsolata van Hadésszal, az éj-birodalmával, egy másik Gulyás-versből is kihallik:

*Szelíden olvadt fönt a hó
otthagya csillogó alakját,
többé már nem világított,
nem világította a nagy fát.*

(Itass meg, éj!)

Gulyás a nagy ókori világmítoszok és beavatási rítusok ismeretében mindent az éjből, a föld alatti hemiszférából, a fák gyökereinek táptalajából eredeztet.¹⁷ A csillagszerű, sötétbe belevilágító hó, mennyei sugaraival és angyali fényével egyszerre mutat rá a teremtett lény kettős természetére a fent és a lent léttartományát összekötő fa szimbólumán keresztül, és ad hírt a földi lét káoszáról, a transzcendens otthontalanság szorongató félelméről és egyben a krisztusi csodavárás egyre valószínűbb reménytelenségéről. *A mytosok határán* c. versében is e logika mentén halad a költő, a hó: a Vajda-féle Mont Blanc-hegycsúcsának ridegségét, ámbár ridegségében is fenséges, csillogó, pompás, delejező voltát, s egyben önmagába zártságát, változatlanságát, megközelíthetetlenségét tudatosítja bennünk; e szimbolikus korrespondencia jelentése rávetül az Eszmére, amely jeges és kikezdehetetlen, éteri és végsőkéig elvont, épp ezért számunkra feloldhatatlan és alkalmazhatatlan. A feloldhatatlan eszmékkel és kaotikus világ abszurditásával számot vető Gulyás, egyet is érthetne Goethével, aki egy Schillernek 1802. február 19-én kelt levelében írja: „A filozófia pedig szétzúzza bennem a költészetet, és pedig azért, mert a tárgyilagosságra kerget, és sohasem viselkedhetem tisztára spekulatív módon, hanem minden tételhez rögtön valamilyen szemléletet kell keresnem, ezért aztán azonnal kimenekülök a természetbe...”. Ez a tipikusan 18. századi ellentétpár: a filozófia a gondolkodásba zár be, a természet viszont ki- és rányit az egyetemesre, a filozófia tárgyasít, a természet ellenben szabad rálátást kí-

¹⁶ Kerényi Károly: *Az örök Antigóné*, Paidion, Bp. 2003. 159.

¹⁷ „Az, hogy az emberek a Földből születtek, egyetemesen elterjedt hiedelem – elég belelapozni az e tárgyban írott néhány könyvbe, például Dieterich *Mutter Erde* vagy Nyberg *Kind und Erde* című munkájába. Az embert sok nyelven 'a Földből születettnek' nevezik (...) úgy vélik, hogy a gyerekek a föld mélyéből, üregekből, barlangokból, hasadékokból, netán tavakból, forrásokból, folyókból 'jönnek'”. (Eliade: *Mítoszok, álmok és misztériumok*, Cartaphilus, Bp. 2006, 242.) Nincs tudomásom arról, hogy Gulyás olvasta-e a fent említett könyveket, az Eliade megjelölte első kiadásuk: 1905, illetve 1931 viszont nem zárja ki a lehetőségét; ellenben az Eliade említette „elterjedt hiedelem” visszaköszön Gulyás mitológiájában.

nál a szemlélődésnek –, csak a felszínen jellemzi Gulyás gondolkodásmódját, hiszen nála a természeti létezésben gondolkodás nem a panteizmus megnyilvánulása, nem a metaforákban és szimbólumokban történő gondolkodás, hanem egyfajta szinkretikus ősmitológiában elmélyedés és e szerves kozmogónia feltámasztása a költői beszédben. Bármennyire is helytálló és találó a baudelaire-i létlátomásossághoz kötő párhuzam, Gulyás nem szimbolikus és szürrealista korrespondanciákat teremt, hanem a remitológizációs technikákat segítségül hívva: fel- és megidéz, elrívül és felszabadít, megnevez és összeilleszt, ráolvas és vigíliát tart.

*A hónap el kell múltnia,
oldja fel csillogó alakját,
az Eszme fénye a világ,
ő hívja fel a zúgó nagy fát,
ő alszik benne, ágait
ő terjeszti némán az égre...
Fel kell az Eszmét oldani:
(A mythosok határán)*

Az *Őszi séta Debrecenben* versnek is az egyik kulcsmotívuma a hó, amely a Martinovics-féle összeesküvést és nyakazást követően az árulástól és elveszettségtől sápadó, garabonciás költő fagyottságának és a közösségre omló félelemnek a metaforája.

*Csokonai valamikor
itt járt: akkor is hó volt,
arca sárga volt mint a kén
és csizmáján patkó volt.*

Az „akkor is” összetételben az időhatározást megerősítő *is* szócska hangsúlyossá válik, egyszerre utal: az ismétlés és ismétlődés, a megismétlődés és megismételhetőség lehetőségére; mindamellett a folyamatos, kimérten hömpölygő, megállíthatatlan profán Idő megszakíthatóságára és eltörlésére, ekként a pillanatnyi kimerevített állapotában történő felidézésére, körülírhatóságára és másikkal való összemérhetőségére. Mindezeket túl, a felidézés és összevetés révén rávilágít az egyszer meghaladott, halottá vált idő véget nem érésére, mivel a halál sohasem vég, hanem újrakezdés, ezért egy másféle létmódban és létsíkon való újjászületésére: a mitikus újjászületés ritmikusságára. A lét, a költői lét ekként nem merül feledésbe, mivel az *akkor is* párhuzam megelevenítő, lélekkel felruházó ereje kiszakítja a feledésből, a halálra emlékeztető fagyottságból, a hóval fedettség metaforikus halálából, és a megidézettel, az életre támasztottal szembesülés révén az ismert költői sorssal azonosulás lehetőségét kínálja föl a „patkós” garabonciás mitikus újjászületése: versben újjászületése.

A számos értelmezési lehetőséget felvillantó *hó*-metafora nem volna teljes, teljesen kibontott, ha az olvadása, elillanása, láthatatlanná átváltozása mellett nem esne szó a megdermedéséről, fagyossá válásáról. Gulyás Pál – akinél a betegsége miatt a vér, vérzés, ki-

vérzés és vérzékenység egy másik központi sorsmetafora¹⁸ – saját passióját: költői szenvedélyét és kinszenvedését, magára maradottságát és irodalmi életből kiszorultságát, Sziget-létbe vonultságát és remitológizációs törekvéseinek visszhangtalanságát érzékletessé igyekeztén tenni, több alkalommal beszélt léte, hangja, szíve megfagyottságról, miként az egyik szívszorító versében olvashatjuk e sorokat :

*az én lelkem már megfagyott:
megfagyott már bennem az ég
és megfagyott bennem a rím
és megfagyott a szerelem
s megfagytak a gyermekeim!*

(Bontó fagy)

A fagy, a fagyottság olyasfajta természeti kép, mely az egyén és a közösség dermedtségén túl, az emberi kapcsolatok ellehetetlenülését és az archaikus lelkiületű és mitikus képzeletű „régi világ” elmúlását követő korok lényegét: a bosszúállást és a gyűlölködést jeleníti meg.

Hamvas (aki Gulyás tragikus sorsát és költészetét a Csokonaiéval állította párhuzamba, ebben a hasonlóságban és oppozícióban látva a lényegét), a költő a *Bástyák* versének egyik sorát kiemelve világítja meg az egész költészetét. „Megfagyott gyászindulónak nevezte Gulyás Pál a tragikus sorsot, amelyben egy komoly és magas célért küzdő akarat összetörik. Így aztán az élet olyanná válik, mint a sűrű fekete gyász. Nem megkövült, mint ahogy a zene megkövült és épületté válik. Befejezetlen mint épület, és befejezetlen mint zene. És nem a befejezetlenség válik tragikumává, hanem az, hogy ez az összetörés nem az első, sőt az összetörés paradigmatis. Valamely általános sorsban való részesedés”.¹⁹ Hamvas az összetörést a magyar költői sors paradigmatis értékű szimbólumának, napjainkig megismétlődő tragikus sorsélményének tartja, melyért nem a rendkívüli tehetség elpazarlása, nem az életmű befejezetlensége, még csak nem is a sorslehetőségekkel számvetés hiánya okolható. Gulyás Pál egészen közel visz bennünket az összetörés magyarázatához: „a fagnak van csak itt tüze, / egy tűz van itt: a gyűlölet!” (*Bontó fagy*), „A bosszú és a gyűlölet fagya / lobog ki az emberek jég szeméből” (*Február elején*); a bosszú és a gyűlölet a háború előestéjén rendkívüli módon felerősödik, igazi természetét megmutatja, s az egyénre nézve éppoly halálos méreg és veszedelem, mint a nemzet közösségére.

¹⁸ „Én értelek, csak te nem értesz. / Meg kell a szívet menteni, / ne nyúljon senki más a vérhez, / csak a halál istenei” – *Én*

¹⁹ Hamvas Béla: Gulyás Pál, In: Szarepta, Medio kiadó, Bp. é. n. 395.